

Ismertetések és bírálatok.

Mi a mondatban ?

John Ries. Was ist Syntax? Ein kritischer Versuch. Marburg. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung. 1894. M. 3.

I.

A mondatban helyét a nyelvtan többi részei között nem tekint-
hetjük végleg megállapítottak; ép oly kevés az egyöntetűség a mon-
datban körébe utalt tárgyakat illetőleg. Az a különböző felfogás, mely a
mondatban tárgyalását illetőleg a nyelvészek között uralkodik, indította
e mű szerzőjét a kérdésnek minden oldalról való tárgyalására. Több mon-
datbani mű bírálatában közben érlelődtek meg az itt kifejtett nézetek a szer-
zőben, s az egész könyvön meg is látszik keletkezésének ez a módja;
egyes nyelvészek eljárását bírálva adja elő a saját felfogását, a mi kissé
nehézkessé s szétfolyóvá teszi előadását. Különösen két kérdéssel foglal-
kozik Ries: a nyelvtannak mely részei tartoznak a mondatban körébe, s
mely viszonyban áll a mondatban a nyelvtan többi részeivel.

A könyv két részre oszlik. Első felében bírálja a syntaxis legszo-
kottabb tárgyalásmódjait; s már itt előre meg kell jegyeznem, hogy a
szerző különbséget tesz a *syntaxis* és *mondatban* (Satzlehre) elnevezés
között, a mennyiben szerinte a syntaxis nem csupán a mondatok tárgya-
lásával foglalkozik. Első sorban bírálja az olyan eljárást, midőn a synta-
xisba kerül mindaz, a mi a nyelvtan többi részeiből kiszorult; ily módon
egymás mellé kerülnek a beszédrészek, továbbá a szóragozás alakjainak
jelentése és használata, valamint egyes valóban mondatbani kérdések tár-
gyalása. Az ilyen eljárásmódot szerzőnk *elegy-syntaxis*-nak (Mischsyntax)
nevezi, s evvel szemben két más s szintén eléggé elterjedt tárgyalás-
módot vesz bírálat alá: midőn a mondatbannal foglalkozók vagy csak je-
lentéstani kérdéseket vonnak vizsgálódásuk körébe, vagy pedig csupán a
mondatokkal foglalkoznak. Az előbbi felfogás képviselője Miklosich, a
ki így határozza meg a mondatbannat: «A nyelvtannak az a része, mely a

szófajok és szóalakok jelentésével foglalkozik, neveztetik syntaxisnak. E szerint a syntaxis két részre oszlik; az elsőnek tárgya a szófajok, a másodiknak a szóalakok jelentése.» (Vergl. Grammatik der slav. Sprachen, IV. k.) Természetes, hogy az így meghatározott mondattan magába foglalja a jelentéstannak egy nagy részét, viszont meg kizárja a mondatok tárgyalását. Evvel szemben sokkal helyesebb az a felfogás, hogy a syntaxis egyedüli tárgya a mondat, vagyis syntaxis annyi mint mondattan. Ries evvel sem elégszik meg; szerinte a szavakról nem mehetünk át egyenesen a mondatra, mert a szavak értelmes kapcsolata még nem mondat, s így némi ugrással jutunk csak a szótanból a mondattanba. Tehát a syntaxis tárgya a mondattani kapcsolatok (*syntaktisches Gebilde*), vagyis szószervezetek (*Wortgefüge*) tárgyalása; e szószervezetek körébe tartozik az egész mondat is. Azonban az az ugrás, melylyel Ries a szótól a mondathoz jut, csak látszólagos, s a nehézség, melyet abban lát, ha a syntaxist egyszerűen mondattannak nevezzük, onnan ered, hogy a beszéd egyes részeit a legkisebben kezdve elemzi. Valóban, ha így soroljuk el e részeket: hang — szó — mondat, némi hézag van a két utolsó között. Azonban a beszédet elemezve, a nyelvbéli egyénből, a mondatból kell kiindulnunk, s úgy kell a kisebbekre áttérnünk. Az előbbi sort tehát helyesen így kell felállítanunk: mondat — szó — hang, s a nyelvtanokban a tárgyalás ellenkező rendje csak kényelem szempontjából történik. S ha nem is mondhatjuk, hogy a szavak összefüzése már mondat, annyi mindenestre igaz, hogy a mondat szavakból áll. Megelégedhetünk tehát avval a meghatározással, hogy a mondattan (vagy syntaxis) a nyelvtannak az a része, mely a mondatokkal s a mondat részeivel foglalkozik.

Könyvének második részében Ries a mondattan viszonyát tárgyalja a nyelvtan többi részeihez. Gyakori eljárás, hogy a nyelvtanok és nyelvészeti munkák szerzői a hangtant, alaktant és mondattant állítják egymás mellé, mint a nyelvtan fő részeit; e három részhez járul újabban, mint szintén külön főrész, a jelentéstan. A következetlenség és logikátlanság, mely e felosztásban nyilvánul, könnyen szembetűnik. Alaktan és mondattan, valamint jelentéstan és mondattan, nem egyrangú s egymás mellé állítható részek, mert nincs közös alap, melyre támaszkodva ilyenforma osztályozást felállíthatnánk. Az iskolai célokat szolgáló nyelvtanban még szembeállíthatjuk az alaktant a mondattal, az előbbi részbe osztva mindazt a mi a megtanulandó nyelvben a szók alakjára vonatkozik, s a mire a tanuló első sorban rászorult, ha az illető idegen nyelvvel foglalkozni akar. Azonban valamely nyelv tudományos tárgyalásában ilyen, tisztán praktikus célnak nem szabad a tárgyalás helyes módját megzavarni. A beszéd, mint már említettem, a következő részekből áll: mondat szó, hang; e szerint a nyelvtannak három főrésze, melyet joggal egymás

mellé állíthatunk: a mondattan, szótan és hangtan. E mellett a nyelv tényeit két külön szempontból tárgyalhatjuk, t. i. alakjuk és jelentésük szerint. Így tehát az említett főcsoportokon belül külön kell tárgyalni a szavak, valamint a mondatok alak- és jelentésanat. Külön, monographikus tárgyalásra alkalmas lehet valamely nyelv alakтана vagy jelentés-tana, ily esetben meg is állhat ez az elnevezés; de valamely nyelvnek rendszeres és tudományos célú leírásában ezeket a részeket semmi esetre sem szabad a mondattan mellé állítani. Már csak azért sem, mert hisz mind az alaktan, mind a jelentés tan önállóan tárgyalva mind szóton, mind mondattani részleteket egyesít magában; sőt ha egy nyelv alak-tanát külön akarjuk tárgyalni, a jelentés tan egyes részleteit is bele kell vonni. Az egész nyelvtant rendszeresen tárgyalva, szét kell választani e részleteket, mindent a maga helyére utasítva.

A nyelvtant tehát, a most említett szempontokat figyelembe véve, a következőképp kell felosztani:

I. Hangtan.

II. Szótan.

III. Mondattan.

1. A szók alakja.

1. A mondatok alakja.

2. A szók jelentése.

2. A mondatok jelentése.

Ries ezután részletesen tárgyalja, mi való a mondattan körébe, s mit kell eddigi, szokásos tartalmából a többi részek, különösen a szavak jelentés tana javára kiválasztani. Az egyes részek határait szétválasztva sok oly nehézségre akad Ries, melynek ismét az a felfogása az oka, hogy ő a beszéd legkisebb részéből indul ki, s úgy halad fölfelé. Ha az ellenkező eljárást követjük, s a mondatot tekintjük a beszéd legfőbb egységének, világosan szétvlik a mondattan és a szótan köre. A mondattanba tartozik minden, a mi az egész mondatra, valamint egyes részeire, tehát a mondatrészekre vonatkozik. A szótan pedig a szavak alakjával és jelentésével foglalkozik tekintet nélkül mondatbeli szereplésükre.

Igen helyesen tárgyalja végül Ries a mondattan és stilsztika viszonyát. Utal arra, hogy tulajdonképp nem mondattant, s stilsztikát, hanem nyelvtant és stilsztikát kell egymás mellé állítani, és hogy e két tudomány szak között nem tárgy, hanem csupán cél és felfogásmód tekintetében van különbség. A stilsztika elfogadja a nyelvtan tényeit, s arra építi a maga igazságait. A cél különbsége talán így tehető legkönnyebben érthetővé: a nyelvtan azt kutatja, mi van valamely nyelvben, hogyan tudja az illető nyelv a gondolatokat kifejezni, a stilsztika célja ellenben megállapítani, mikor helyes és szép a nyelvbéli kifejezés.

BALASSA JÓZSEF.

II.

Riesnek 163 lapra terjedő könyve a syntaxis tárgyának, tárgyalása módjának és a grammatika többi részeihez való viszonyának meghatározásával foglalkozik, és habár nem is tulajdoníthatok fejtegetéseinek oly kiváló fontosságot, mint a külföldi kritikának némely nyilatkozatai (v. ö. pl. Liter. Centrbl., 1894, n. 27 és Berl. Phil. Wochenschr., 1894, n. 38), szívesen elismerem, hogy a tárgyat behatóan és érdekesen fejtegeti, s hogy általában véve könyve időszerű. Mert bármennyire különösnek tetszik első pillanatra annyi rengeteg sok syntaxis megírása után annak a kérdésnek fölvetése, hogy mi a syntaxis? : ha közelebbről vizsgáljuk a dolgot, csakhamar be kell látnunk, hogy a grammatikát eddigelé nem sikerült végérvényesen taglalni, hogy nincsenek pontosan meghatározva részei, részeinek anyaga és tárgyalása módja, és hogy különösen kuszáltak a nézetek a syntaxis felfogásában. Hangtan, alaktan, szótan, synonymika, jelentéstan, syntaxis, stilisztika, retorika, lexicographia stb. mind nyelvvel foglalkozó disciplinák, de nem kaptunk még végleges feleletet arra a kérdésre, hogy nem tekinthetők-e mindezek a disciplinák az úgynevezett nyelvtan (grammatika) részeinek, és ha nem, akkor melyek a nyelvtan részei, és különösen, hogy mi hát tulajdonképpen a syntaxisnak anyaga és tárgyalása módja?

A kérdésnek utolsó felére törekszik feleletet adni Ries könyve két fő, egy destructiv és egy constructiv részben, melyek közül az első az eddigelé dívó syntaktikai rendszerek bírálatát, a második a szerző syntaktikai rendszerének megokolását foglalja magában. Az eddigi syntaktikai rendszereknek három főfaját különbözteti meg. Az egyiket, a legáltalánosabban elterjedtet, helyesen nevezi «vegyülék-syntaxisnak» (Mischsyntax), mert ebben minden elvi megállapodás nélkül tárgyalatnak különböző módon, különböző, majd az alaktanba vagy szótanba, majd a syntaxisba, majd a stilisztikába vagy retorikába tartozó nyelvi jelenségek, úgy hogy bátran kimondhatni, hogy az ilyféle syntaxisok rendszerének egyedüli alapelve a rendszertelenség. Ennek a rendszernek méltó elítélése után áttér a másodikra, a Miklosich-félére, melyet méltán még kevésbé helyeselhet az előbbinél, a mennyiben Miklosich szerint a syntaxis a szónemek és szóalakok jelentésének a tana, és nem tartozik körébe a mondatnak tárgyalása, mely pedig kétségtelen, hogy a syntaxisnak legfőbb részét képezi. Azután áttér a szintén nem kevesek által követett rendszernek bírálatára, mely szerint a syntaxis teljesen azonosíttatik a mondatok tanával. Szerző kijelenti, hogy ez utóbbi felfogás legközelebb áll ugyan az övéhez, de nem fogadhatja el a maga egészében, mert vannak olyan szók vagy több szóból álló szó szerkezetek

(m. pl. könyvcímek és hirdetések, teszem ilyenek «Cäsars Ermordung», «Reise nach Paris»), melyek nem mondatok és mégis a syntaxis körébe tartoznak. Végül kifejtvén könyvének második tőrészében a syntaxisnak az alak-, jelentés-, szó-, hangtan- és stilisztikához való viszonyát, arra az eredményre jut, hogy a syntaxis «szószervezetten», és hogy a mondatok mint szószervezetek a syntaxisnak csak legfőbb, de nem egyedüli tárgyát képezik. Az egész nyelvtant három részre osztja következőképen: I. Hangtan. II. Szótan. A) A szavak alakjának tana. B) A szavak jelentésének tana. III. Szószervezetten. A) A szószervezetek alakjának tana. B) A szószervezetek jelentésének tana.

Hogy szerzőnk érvelései nem kifogástalanok, az különösen kitűnik az' első főrésznek *Syntax als Satzlehre* (45—61. ll.) című harmadik fejezetéből, melyben a mondattan értelmében vett syntaxis rendszerének helytelenségét törekszik kimutatni. Szerző rendszerének főhibája az, hogy míg a nyelvtan 2. és 3. részébe tartozó anyagot igen helyesen az alaki és jelentésbeli nyelvi sajátosságokra való tekintetből két, A-val és B-vel jelzett alosztályba sorozza: az egész nyelvtan anyagát — a helyett hogy itt is tekintettel lenne az alaki és jelentésbeli momentumokra — már tisztán csak az alaki tulajdonságok alapján osztja három részre. Hogy ez helytelen eljárás, kiviláglik abból, hogy vannak olyan szavak is, melyek egyetlen egy hang által fejeztetnek ki (mint pl. ó, ő, e), és olyan mondatok, melyek egy szóból állanak; tehát szerzőnek pusztán alaki felosztása alapján csakis a hangtannak illetőleg szótannak keretébe tartozhatnának. De ez természetesen lehetetlenség, s így a szerző kényszerítve van az illető egy hangból álló szavaknak és egy szóból álló mondatoknak tárgyalását részben a hangtanba, részben a szótanba, illetőleg részben a szótanba, részben a szószervezettenba tartozónak nyilvánítani, a mire bizonyára nem volna szüksége, ha a nyelvtant — tekintettel nemcsak az alakra, hanem a jelentésre is — hang-, szó- és mondattanra osztaná. Szerző szerint a syntaxis = szószervezetten (szószervezetten két vagy több szóból álló kifejezést ért), melynek a mondatok csak fő, de nem egyedüli anyagát képezik; szerinte a mondat = szószervezet, s ez többnyire így is van, de nem mindig, mert, mint fentebb említettem, a mondat sokszor csak egy szóval fejeztetik ki, s akkor nem tekinthető szószervezetnek, szóval: a mondat nem = szószervezet, s így a mondattan nem képezheti részét a szerző által tisztán külsőleg, alakilag felfogott szószervezettannak.

Aszerző szerint a syntaxisnak tárgyát azért képezik a szószervezetek (és nemcsak ezeknek egyik faja, a mondatok), mert számos olyan kifejezés van a nyelvben, mely se mondatnak, se mondatrésznek nem nevezhető és azért mégis syntaktikai jelentőséggel bírván, a syntaxisba

tartozik; ilyenek pl. a már említett könyvvezímekek és hirdetések, m. pl. «Cäsars Ermordung», «Reise nach Paris». Én azonban az ilyféle kifejezéseket, bármennyire törtem rajtuk a fejemet, nem tudom másként magyarázni, mint hogy azok a könyvvezímekeknél és hirdetéseknel szokásos brachylogia folytán részei egy csak gondolt, de szavakkal csak részben kifejezett mondatnak, tehát mondatrészek, s mint ilyenek a mondattanak vett syntaxisba tartoznak. De a szerző tovább megyen, s mintegy ad absurdum viszi érvelését. Azt bizonyítgatja ugyanis, hogy tudományos syntaxisban a mondatoknál is csak azoknak alkotó elemei (nyilván az alany és állítmány) bírnak a mondat szempontjából fontossággal, míg a mondatnak többi (bővítő) részei nem tekinthetők a mondat részeinek, hanem csak mint szó szerkezetek veendő figyelembe. Ime szinte hihetetlennek látszó okoskodásának foglalata saját szavai szerint a 60—61. lapokon:

«Handelt es sich . . . (wie im Sprachunterricht) darum, bestimmte vorliegende Sätze grammatisch zu analysiren, so wird man es allerdings nicht umgehen können, alle Worte des Satzes als seine Theile zu bezeichnen . . . Es unterliegt natürlich keinem Zweifel, dass in einem bestimmten Satze jedes in ihm vorkommende Wort als ein Theil dieses Satzes angesehen werden kann . . . Handelt es sich aber nicht um die grammatische Analyse bestimmter Sätze in der Schulpraxis, sondern um die wissenschaftliche Erforschung und Darstellung der Form, Bedeutung und Bildung der syntaktischen Gebilde überhaupt, so werden einerseits für das syntaktische Gebilde, das wir . . . als «Satz» bezeichnen, nur die constituirenden Theile desselben, nicht die zufälligen . . . in Betracht kommen; und andererseits werden Form, Bedeutung und Bildung der nicht satzbildenden Wortgruppen gesondert zu behandeln sein, ohne Hineinmischung der Beziehungen zum Satze, die ihrerseits für die Wortgruppen wiederum nichts Wesentliches, sondern etwas Zufälliges sind.»

Tehát szerző a mondat bővítő (esetleges) részére nézve kétféle felfogást, egy iskolait és egy tudományosat tart lehetségesnek, a mit szintén nem értek, mert én úgy vélekedem, hogy a tárgyalás módja, a módszer lehet ugyan; különböző az iskolai és tudományos nyelvtenban, de helyes felfogás egy és ugyanazon tárgyra nézve csak egy lehetséges: tehát arra nézve is, hogy a mondatnak bővítő elemei a mondat részeinek tekinthetők-e vagy sem, úgy az iskolai mint a tudományos nyelvtenban csak egyféle felfogás lehet helyes.

Helyesen különböztet meg a szerző úgy a szótanban mint a syntaxisban alaki és jelentésbeli elemeket, csak hogy alig hiszem, hogy ezek az elemek egymástól annyira elkülönítve volnának tárgyalhatók, mint a hogy szerző gondolja. Általában véve helyén való lett volna, hogy a sz. annak kimutatására, hogy miként gondolja ő rendszerét a praxisban ki-

vihetőnek, megkísérlette volna valamely nyelv tanának vázlatát könyvéhez csatolni függelékként.

Ismételem, hogy a sz. nézeteivel épenséggel nem érthetek egyet, de tekintetbe véve, mennyire meg nem állapodottak a nézetek a nyelvtan és különösen a syntaxis lényegének és rendszerének felfogása tekintetében, és tekintetbe véve, hogy szerzőnek beható tárgyalásai ha nem is meggyőzők, de legalább újabb gondolkodásra készítetnek a nyelvtudománynak egy igen nehéz és fontos kérdésében: könyvét a szakértők figyelmébe ajánlom.

PECZ VILMOS.

A finnség szláv jövevényszavai.

Dr. Joos. J. Mikkola: *Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen. I. Slavische Lehnwörter in den westfinnischen Sprachen.* Helsingfors, 1894. 8°. 6+193 l.

A finnség tekintélyes számú jövevényszavai jó részének mintaszerű kimutatását birjuk Thomsen Vilmos két remek munkájában: *Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen* (1870) és *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog* (1890). A germán és a balti elemeken kívül meglehetősen számmal találhatók a finnségben orosz jövevényszavak is, különösen a karjalaiak, oloneciek, vepszek és vótok nyelvében, a kik mai napság szoros érintkezésben élnek orosz szomszédjaikkal. A szlávsnak a finnségre gyakorolt hatását legelőször tudtunkkal a nemrég fölfödözött német finnista, a hamburgi Fogel Márton (1634—1675) érintette, a ki a finn *leipä* (kenyér) és *lusikka* (kanál) szavakat a *cleba* és a lengyel *lyska* mássaiúl említi. A finnek közül az élesszemű Porthan volt az első, a ki ügyet vetett az orosz jövevényekre, s azon egybevetései, a melyeket mutatóványokul felsorol, majdnem mind megállhatók. Utána Sjögren foglalkozott e tárggyal, s ő már 144 orosz szóátvételt állított össze, de ezeknek körülbelül csak a fele kétségtelen. Teljesebb és szigorúbb kritikával készült Ahlqvistnak egy kis dolgozata (1857), a melyben csak egynéhány merész egybevetést találunk. Ugyanő még egyszer foglalkozott e tárggyal a finn nyelv műveltségi szavairól írt érdemes, bár sok helyütt nem eléggé kritikus munkájában. Máskép fogta föl tudvalevőleg a szlávsnak, valamint általában az indogermánnságnak a finnséghez (általában az ugor-sághoz) való viszonyát Anderson Miklós ismeretes munkájában (*Studien zur Vergleichung der indogermanischen und finnisch-ugrischen Sprachen.* Dorpat, 1879), a melyben a szláv elemeket szintén nem jövevényekül, hanem az ősrököség tanúiu idézi, de csak csekély számmal. Lönnrot

nagy finn-svéd szótárában szintén találunk utalásokat sok jövevényszó eredetére.

Mellékesen Thomsen is ügyet vetett a finn-szláv érintkezésekre. Korábbi munkájában annak a lehetőségére utal, hogy már a közös ugor alapnyelv ki volt téve valamely szláv-litván nyelv hatásának. Ettől a föltevéstől azonban újabb munkájában már elállott, s most azt bizonyítja, hogy az ugarság azon rendkívül régi indogermán jövevényszavainak eredete jórészt az iráni nyelvekben keresendő. A finnségben, különösen a legkeletibb ágaiban mutatkozó szláv hatásnak csak elenyészően csekély része vihető vissza oly régi korba, mint a germán és litván átvételek. Úgy látszik, hogy a finnek csak aránylag későbbi időben jutottak közvetlen érintkezésbe a szlávokkal, s valószínűleg a nevüket is a germánoktól vették át. Setälä a finnség hangtörténetéről szóló munkájában a szláv átvételeket is a megillető figyelemben részesíti és több átvételi réteget különböztet meg köztük.

Végre a finn és szláv nyelvi érintkezésekről terjedelmes munkát írt Weske Mihály, a nemrég elhunyt észtt származású kazáni egyetemi lector. Munkájában (Славяно-Финскія культурныя отношенія по даннымъ языка. Kazán, 1890) először az orosz nyelvbeli finn jövevényszavakról szól, azután a finn nyelvekbe belekerült szláv, orosz és litván szavakról, végre a szláv, litván és finn nyelvek közös szavairól. Weske azzal a fantasztikus föltevéssel áll elő, hogy a finn nyelvekben nemcsak a szláv-litván, hanem a szláv-litván-germán nyelvegység korából származó jövevényszavak is találhatóak. Műve azonban némi különösségei, módszerbeli hibái és zavarossága mellett is mint az első, a mely a tárgyat behatóan vizsgálja, mindenesetre figyelemre méltó.

Még néhány kisebb dolgozat megbeszélésével fejezi be Mikkola a tárgyára vonatkozó előző irodalom fölött tartott szemléjét, a mely az olvasót meggyőzheti arról, hogy a finn-szláv nyelvi érintkezések kérdésének újabb, beható és kritikai tárgyalása korántsem volt fölösleges.

A finnség jövevényszavainak legrégebbi rétege a litvánból való, mint már Thomsen igen meggyőzően kimutatta. A szláv jövevényszavak későbbiek a litvánoknál, s mint Mikkola hangtani kritériumok és történelmi adatok alapján kimutatja, a germán (gót) jövevényeknél is újabbak. Mindazonáltal megengedi, mert némely nyomok a nyelvben arra mutatnak, hogy már a litvánokkal való érintkezés korában is tőtétekr szláv telepítési kísérletek a finnség egykori lakóhelyeinek közelében.

A nyelv, a melyből a finnségnek szláv jövevényszavai kerültek, kétségkívül az orosz volt; ezt bizonyítják a finnség akkori lakóhelyeinek régibb és jelenlegi néprajzi viszonyai. Hogy mely orosz nyelvjárásból valók azok a régibb szláv jövevények, azt nem lehet egykönnyen

megállapítani, mert azon átvett szavak oly korból valók, a melyet néhány század választ el a legrégebb orosz írott nyelvemlékektől. Minden-
esetre oly régiek a finnség szláv jövevényszavai, hogy a történelem-előtti
orosz nyelv alakjait mutatják, azért M. az ó-orosztól (az írott nyelvem-
lékek nyelvétől) való megkülönböztetés czéljából *ős-orosznak* nevezi.

A szláv jövevényszavak ezen legrégebb rétegén kívül vannak
későbbi orosz átvételek is valamennyi finn nyelvben (az egy lívet kivéve,
a mely a későbbi orosz jövevényszavakat a lett nyelv közvetítésével
kapta). Legkevesebb van természetesen az oroszszágtól legtávolabb eső
nyugati finn nyelvjárásokban. Különösen műveltségtörténeti tekintet-
ben érdekes néhány a finn és észtl nyelvben előforduló egyházi műszó
(*kuoma* = koma, *pakana* = pogány, *pappi* = pap, *raamattu* = szent-
írás, *risti* = kereszt stb.), a melyek arra vallanak, hogy az oroszok részé-
ről meglehetősen régen, a római katolikus vallás meghonosítása előtt,
történtek a görög-katolikus hitre való térítési kísérletek. (Azon finnek-
nél, a kik a görög-katolikus hitet vallják, majdnem az egész keresztény
terminologia az oroszból van átvéve vagy lefordítva).

A következő fejezetben a szerző az orosz jövevényszavakban
mutatkozó hangmegfeleléseket tárgyalja és következtetéseket von ki
belőlük az *ős-orosz nyelv* hangzására nézve.

A munka legterjedelmesebb részét a betűrendes szójegyzék teszi,
a melyben a régibb átvételek lehetőleg teljes számmal vannak tárgyalva,
az újabbak közül azonban jobbára csak azok, a melyek a hangtani rész-
ben példakül szerepeltek. Találunk közöttük természetesen olyanokat is,
a melyek (más úton) a mi nyelvünkbe is belekerültek; ilyenek pl.
pirta = *borda* (takácsborda), *papu* = *bab*, *unukka* = *unoka*, *varpu* =
veréb, *kaatio* = *gatyá*, *kapusta* = *káposzta*, *kaasa* = *kása*, *kassara* =
kaczor, *risti* = *kereszt*, *kuoma* = *koma*, *kurva* = *kurva*, *akkuna* =
akna, *pätsi* = *pest*, *pakana* = *pogány*, *pappi* = *pap*, *vapaa* = *szabad*,
ulätsa = *uteza*, *hurttä* = *hort* (a Besztercezi és a Schlägli Szójegyzékben),
siisti = *tiszta* stb.

Meg kell még emlitenem, hogy a finn *kurkku* (torok) szó, a melyet
eddig mindig a mi *torok* (*torko-*) szavunkkal egyeztetünk, idegen eredet-
tűnek bizonyult; szerzőnk előbb egy *ős-orosz* *кѣркѣ (óbolg. кѣркѣ
collum) alakból származtatta, utóbb azonban (133. l.) valószínűbbnek
tartja, hogy germán jövevényszó (v. ö. ó-éjsz. *kverk* 'kehle, gurgel',
kyrkja, *würgen*'), s ez utóbbi nézetét a fölhozott okoknál fogva el
is fogadhatjuk. A finn *vaati-* (kiván, követel) ige, a melyet Budenz
(MUSz. 556.) a mi *vágy-* igénkkel egyeztetett, szerzőnk szerint szintén
jövevényszó (< *вадитъ* 'anlocken' vagy < *ős-éjsz.* **kvađja*, **kvádia*,
ó-éjsz. *kveđja* 'anreden, auffordern, fordern, begehren, bitten' 93. l.)

Melegen ajánljuk Mikkolának kiváló gonddal és szigorú kritikával írt munkáját nyelvészársaink figyelmébe.

SZINNYEI JÓZSEF.

Helyneveink eredetéhez.

A honfoglalás története. A művelt közönség számára írta Borovszky Samu. Budapest, Franklin-Társulat, 1894. Ára 1 frt.

Nem bemutatóul írjuk e sorokat; Borovszky könyve, A honfoglalás története ismert, élvezettel olvasott irodalmi mozzanata az ezredéves ünnepre készülődő mozgalmaknak. Világosan, vonzóan, műgondra valló előadásban beszéli el nekünk a honfoglalás történetét, jobban mondva nemzetünk eredetét s viszontagságait a mai magyar haza megalapításáig. Van azonban művének egy oldala, a mely a nyelvést külön is érdekli: a magyar helynevek magyarázata, a melylyel a XIII—XVI. fejezetek foglalkoznak. E helynév-magyarázatok jelentékeny része ugyan az előző kutatások, különösen Hunfalvy Pál nyomozásainak eredményeit adja elő, azonban igen sok új származtatás, eredeti ötlet is kerül közöttük napfényre. Mi e helyen csak ez utóbbi névmagyarázatokra akarunk figyelmeztetni s itt-ott némi észrevételt tenni.

A római korbeli helynevek rövid tárgyalása s a helynevek fontosságának hangsúlyozása (XIII. fej.) után először a szláv eredetű helyneveket fejtegeti Borovszky részletesebben. Kiemeli azon szemléleteket, melyek a helynév-alkotásban legnagyobb szerepet játszanak: «Valamely geographiai objectum fehér vagy fekete színe, új vagy ó volta, valamely folyó gyors vagy lassú haladása, valamely hegy görbe vagy kopasz teteje, erület sík vagy pusztaság fekvése, vidék szép vagy kies tekintete, víz meleg vagy sós állapota: oly jellemző sajátságok, melyeknek legtöbb helynévünk köszönheti eredetét» (68. l.). Igen nagy szerepet játszanak a helynév-alkotásban a növény-, állat- és ásványnevek is. Érdekes aztán, hogy a népnek értelemkereső hajlama mennyire kiforgatja az idegen eredetű s pl. állatot, növényt, ásványt vagy egyebet jelentő nevet eredeti mivoltából. A mai biharmegyei *Szent-Elek* falu pl. a XVI. század elején még *Esszenytelek* volt s ennek előrészében Borovszky szerint egy kőrüst jelentő szláv szó (vö. tót *jaseň, jeseň, Jancsovic*) lappang. Mindenesetre bizonyos, hogy a *Szent-Elek* merő népetimologia. Némely helyneveink természetrajzi tanulságokat is rejtnek. A bölénynek szláv nevéből például (tót *tur*) számos helynevet lehet származtatnunk; ilyen eredetűeknek említi Borovszky a *Tur, Tura, Turány, Turcz, Turócz, Turopolja* stb. neveket. (Már a *Turzó*-t talán a családnévből kellene inkább magyaráznunk.)

E nevek arra vallanak, hogy hazánk hajdan bölényekben igen bővelkedett s a magyarázatot megerősítik a magyar eredetű *Belényes*, *Belényszeg* helynevek, valamint a germán eredetű *Visonta* is, mely szintén bölényt jelent.

A szláv eredetű nevek közt, mint a *vobŭ* 'ökör' szó származékát említi a háromszéki *Voldál*-t is. Megjegyezzük, hogy e név nem kis valószínűséggel a magyar nyelvből is megfejthető (vö. régi *valál*, am. ,birtok, helység, falu', l. Nyr. III. 291), a mi természetesen nem zárja ki, hogy a helynév mégis idegen s talán épen szláv származású legyen. A helynevek eredetének kérdése általában a legnehezebb föladatok egyike. A történeti adatok hiányos volta mellett s főkép mert a kellő régiségből nincsenek teljesen megbízható följegyzéseink, a kutatót lépten-nyomon csalóka látszatok, népetimológiák delibábjai vezethetik félre. E sorsot bizonyára a Borovszky magyarázatai sem kerülték ki; mindamellett, ha egy részük pusztán ötletté fog is idővel foszlani, megérdemlik figyelmünket. Hogy több magyarázata valóban nem állja ki a történeti adatok ellenvető szavát, kimutatta Nagy Géza a munkáról szólóban (l. Ethnographia V. 205. s köv. II.), a hol egyebek közt oly régi névalakokat is idéz, melyek a kérdéses helyneveknek világosan személynevekből való származása mellett bizonyítanak. *Makó* neve nem származhatik a szláv eredetű *mák* szóból (76. l.), mert régen *Makófalvá*-nak nevezték, *Makó* (régiesen *Mokou*) bánról, a kinek 1256-ban jutott birtokába. *Páskaháza* sem az erdőirtást jelentő szláv *paseka*-t rejti előrészében, mint Borovszky vallja (80. l.), hanem Nagy Géza szerint az Árpád-kori *Páska* személynévből magyarázandó, stb.

Legnagyobb számmal és legtöbb eredetiséggel a germán eredetű helyneveket kutatja Borovszky (XV. fej.), s itt néhány olyan tetszetős magyarázatot ad, hogy a tárgy minden kényessége mellett is megnyeri hitünket. Csak egy párt említek.

A *Körös*, *Körös*, mely régen *Kris*-nek hangzott, Borovszky szerint az ófelnémet *griez* 'föveny, homok' szóból származik, a melyből a német földön gyakori *Griez*, *Griezpah* nevek is keletkeztek (85. l.). A *Bakony* hegység nevét az ófn. *buochâ* 'bükffa' magyarázza meg s teljesen egybevág a Fulda melletti *Bocconia* erdőnévvel (86. l.). Az erdélyi *Baromlak* nem egyéb mint a német *wurmloch* 'kigyólyuk' magyarosodott alakja; német neve ma is *Wurmloch*. A szatmármegyei *Béltek* neve az ófn. *waldeck* 'erdővég, erdőalja' szóból ered, s 1475-ben még valóban *Erdőalja-Béltek*-nek nevezték (87. l.).

Érdekesen és a nyelvbúvárna nézve is igen tanulságosan csoportosítja Borovszky a magyar szókból származott helyneveket (XVI. fej.), a melyeknek etymonjaiból műveltségtörténeti tanulságokat is von le,

Nem terjeszkedhetünk ki e magyarázatok ismertetésébe, csupán néhány észrevételt teszünk reájuk. A *Verebély* helynevet szerzőnk a *veréb* szóból származtatja (96. l.), csakhogy képzését nyelvészetileg alig tudnók megmagyarázni. Valószínűleg népetimologia az egész alak. A *Körtvélyes* helynévénél (uo.) meg kellett volna a nagyobb közönségre való tekintettel jegyezni, hogy a *körtve* szónak régi teljesebb alakja *körtvély* volt. A *kő* szónál (97. l.) föl lehetett volna említeni, a mire Nagy Géza is figyelmeztet (Ethnogr. V. 200), a *Bálványkő*, *Hegykő* (régén *Igykő*, azaz szent kő) helyneveket is. Az *örvény* szóra nézve (98. l.) megjegyezhetjük, hogy nemcsak régi helyneveinkben, hanem a codexekben is előkerül néha *örény*, *öriny* alakkal (l. NySzót.). A fejezet végén megjegyzi szerzőnk, hogy «vásárt jelent helyneveinkben a *-soka* szó is» (102. l.). Nem ártott volna ilyen helynevekből példát is idézni, mert nem mindenki ismeri őket.

Mint érdekeset megemlítem még a *székely* szónak új magyarázatát, melyet a sok régi mellé Borovszky ad (118. l.). Szerinte a *székely* név a gót *sakula* szónak átalakulása volna, a mely verekedőt, harczost jelent s a melylyel a gepidák, e gót faj illetve volna az erdélyi magyarokat. Bizonyosságul Kézait említi szerzőnk, a ki a székelyeket *zaculi*-nak nevezi, s hivatkozik a *Székelyhid* névre is, melynek régi alakja *Zakulhid* volt.

Borovszky munkája mindenestre figyelemre méltó adalékokat nyújt helyneveink magyarázatához, s ennél fogva a nyelvészek külön érdeklődésére is bizton számíthat.

ZOLNAI GYULA.

Az arab nyelvjárások legújabb irodalma.

Az élő arab nyelv különféle dialektusait csakis a legújabb időben kezdték a mai nyelvtudomány methodusának megfelelő módon feldolgozni. Csupa empirikus leírások és gyakorlati czéloknak szolgáló kézikönyvek régóta vannak. De a mint pontosabb megfigyelés után kiderült, e kísérletekben még a nyelvjárások hangviszonyai sincsenek elég élesen feltüntetve. Még arról egyáltalán nem volt szó, hogy az egyes nyelvjárásokon belől elötünő árnyalatokat megfigyelték volna.

Valamely vulgáris arab dialektusról tudományos módszeren alapuló nyelvtant legelőször 1880-ban *Spitta Vilmos**) dolgozott, a kairói alkirályi könyvtár korán elhunyt igazgatója. Előtte csak szórványosan mutatkozott itt-ott valamely kisebb körre terjedő tudományos kísérlet, mint

*) *Grammatik des arabischen Vulgärdialektes von Aegypten* (Lipscse 1880, XXI.+519. lap). V. ö. ismertetésemet *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* XXXV. köt. (1881) 514—529. lapjain.

pl. a *Walliné*, ki a tőle gyűjtött beduin-költemények ismertetése alkalmával az arab hangtan alapját vetette meg¹⁾ és *Wetzsteiné* a szíriai sivatagban tanyázó beduinok nyelvjárásáról.²⁾ Spitta uttörése után az ő általa megmutatott módszer szerint fogtak valamennyi arab nyelvjárás feldolgozásához. E törekvések már most egy egész irodalmat teremtettek, melynek pusztá bibliographiai felsorolása is (tulságosan sok tért igényelne. Csak azt az egyet akarom megemlíteni, hogy most, a mint ezt *Vollers*-nek, Spitta hivatalos utódjának kitűnő munkája³⁾ legjobban mutatja, az új irány hatása alatt, még a pusztán gyakorlati célra rendelt nyelvkönyvek is tudományos alapvetésre épülnek.

Az arab nyelvjárások között régibb időben egyről sem termett annyi nyelvten, szókönyv és a gyakorlati elsajátításra szolgáló segédkönyv, mint az Afrika északi részén élő arab nyelvjárásról, az ugynevezett *maghrebi*, azaz nyugati dialektusról. Ennek feldolgozásában már a XVI. század elejétől kezdve⁴⁾ legelőször a spanyolok működtek, kapcsolatban azon tényvel, hogy e dialektus egy fél évezreden át élő nyelve volt Spanyolország lakosságának. A Spanyolországban uralkodó mórok e nyelven beszéltek. Az arabul beszélő mohammedánok között eszközrendő hittérítés elősegítése volt e legrégebb nyelvkönyvek közvetlen célja. Sűrűbben azonban évszázadunk harminczes éve óta jelentkeztek a maghrebi dialektus feldolgozásai, még pedig a *francia* irodalomban.

Könnyen sejthető annak oka, hogy miért részesült éppen az észak-afrikai arab nyelvjárás ily kiváltságos gondozásban, és miért éppen *francia* részről. Algeria meghódítása által ugyanis az ottani arab nyelvjárás gyakorlati ismerete életbevágó szükségévé vált ezer meg ezer francia embernek, kik Algeriában mint állami hivatalnokok működnek, vagy mint gyarmatosok ott megtelepedtek, vagy akár csak mint utazók az ország nyelvének ismeretére szorultak. Franciaország politikai érdeke, vagy akár — a mint mondani szokás — kultúrmissziója Afrika északi

¹⁾ Számos cikkben, melyek a *Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft* V. VI. IX. és XII. köteteiben jelentek meg, különösen *Über die Laute des Arabischen und ihre Bezeichnung* IX. köt. (1855) 1—69. I. XII. köt. (1858.) 599—675.

²⁾ *Sprachliches aus den Zeltlagern des syrischen Wüste* (U. o. XXII. köt. (1868) 69—198. I.

³⁾ *Lehrbuch der aegypto-arabischen Umgangsprache mit Übungen und einem Glossar* (Kairo, 1890).

⁴⁾ *Arte para legeramente saber la lingua araviga. Vocabulista aravigo in letra castellana* (Granada, 1505.). E ritka könyvből (szerzője Pedro d'Alcala) újabb kiadást *de Lagarde* eszközölt.

és nyugati partvidékén, a bennszülöttek nyelvének ismerete nélkül nem volna teljesíthető.

A mit a francziák e téren dolgoztak, pusztán csak gyakorlati, mindennapi szempontból történt. A nyelvtudomány igényeit nem igen vették figyelembe, úgy, hogy *Stumme*, az alább említendő munkák egyikének szerzője, teljes joggal panaszolja el bevezetésében: «Es ist und bleibt doch sonderbar, dass man in Frankreich für wirklich wissenschaftliche Durchforschung der arabischen Dialekte des Maghreb so wenig Interesse bezeugt».

A francziák gyakorlati szó- és nyelvkönyveit, «guide de conversation»-jait e századunk elején egy férfi munkássága előzte meg, a kinek helye a nyelvészet ez ágának művelésében, bennünket annál is inkább érdekel, minthogy magyar származású emberről van szó.

Értem *Dombay Ferenczet* (szül. Bécsben 1758., megh. 1810.), kit bátran lehet az északafrikai nyelvjárás ismertetésének uttörőjéül tisztelni. Huzamos ideig tartózkodott Északafrikában; a II. Józseftől Marokkóba küldött követségnek tagja volt. Irodalmi munkássága a mohamedánság e része történelmének és művelődésének ismertetése körül csoportosul. 1800-ban jelent meg «*Grammatica linguae mauro-arabicae juxta vernaculi idiomatis usum*» című munkája, melyet sok ideig, míg csak a francia könyvek ki nem szorították, a maghrebi nyelvjárás *standard work*-jának tekintettek.*)

Dombay munkáinak érdemét le nem szállítja azon tény, hogy most, megjelenésük után ide s tova egy századdal, már teljesen elavultak. A maga idejében nem végzett felesleges munkát, mindenestre komolyan előbbrevitte az arab nyelvjárások ismeretét, és — a mi érdemének méltóságára külön kiemelhető — szótári tekintetben számos becses adatot őrzött meg (különösen a marokkói beszédre nézve), a melyeket Dozy az arab szótárak mellé szerkesztett pótlásaiban (*Suppléments aux dictionnaires arabes* 1881.) felhasználhatott.

E nyelvjárás körül is az újabb nyelvtudomány szellemében a tudományos munka csak Spitta'uttörése után indult meg. E célra mindenek előtt két tényt kellett figyelembe venni. Először azt, hogy a maghrebi dialektus, bár a többi élő arab nyelvjárással szemben azon sajátosságainál fogva, melyekkel tőlük különbözik, egységet alkot, másrészt meg azon nagy területen, melyen beszélük, tetemes különfeleséget mutat fel. A tudományos vizsgálódásnak nemcsak amaz egyezésekre, hanem főképpen még a nyelvjárás *differenciálódására* is ügyet kell vetnie. *Másod-*

*) L. Ny. Közl. 12:440—2. *Egyetemes Philologiai Közöny* 4:113. és kk. ll.

szor e nyelvjárások tudományos megfigyelésére nézve nagy fontossággal bírnak Északafrika arabságának nyelvtörténeti előzményei.

A mohammedán hódítás, illetőleg térítés¹⁾ e területén azon nyelvek mellé telepedett meg az arab nyelv, a melyeket egy nagy tömegnek tekintve, *berber* nyelveknek szoktuk nevezni. Nem szenvedhet kétséget, hogy az autochthon lakosság anyanyelvei e reájok terülő arab nyelv dialektikus alakulására lényeges befolyással voltak és vannak, éppúgy a mint régóta ki van mutatva, hogy viszont az arab nyelv mily nagy befolyást gyakorolt e területeken a berber dialektusokra. A maghrebi arab nyelvjárások tudományos vizsgálatában tehát a megfigyelés egyik kiváló pontját e kölcsönhatás tényeinek kifürkészése és nyomainak kimutatása kell hogy képezze.

Ezen szempontokból kezdik most Németországban az északafrikai dialektusok tanulmányozását. Socin lipcsei tanár buzdítására, egyik tanítványa, *Stumme*, hosszabb időt töltött Északafrika különböző vidékein és részint a helyszínén, részint pedig Európában megforduló északafrikaiak szájából gyűjtött anyagok alapján most e két tudóstól több munkával rendelkezőnk, melyek a maghrebi dialektus különféle árnyalatait legelőször mutatják be a mai nyelvtudománynak teljesen megfelelő szempontokból.

A jelenkor semitistái között az ilyen tudományos munka vezetésére alig volna valaki jobban előkészítve mint éppen Socin Albert, ki már a hetvenes évek óta arabok, szírek, és a nem-sémi népek közül a kurdok között tenger sok népies nyelvanyagot gyűjtött össze és dolgozott fel.²⁾ Ő előtte az élő közlés alapján gyűjtött anyag transscriptiójában, a finomabb dialektikus hangsajátságok megfigyelésében és hű visszatükrözésében meglehetősen pongyolaság járta. E dolgokra nézve a szigorúbb módszert különösen Socinnak köszönjük és az északafrikai dialektologia pontos ismeretére nézve nagyon megnyugtató körülmény, hogy az anyaggyűjtés és feldolgozás az ő iskolájából indult ki.

Csak nagy általánosságban óhajtom e helyen Socin és Stumme e körbe tartozó nagyobb dolgozatait jelezni azok számára, kik tartalmuk iránt érdeklődni találnának. Stumme tunisi tartózkodása alatt egy nagy csomó költeményt és mesét szerzett össze,³⁾ melyeket mestere módszeré-

¹⁾ Lásd Budapesti Szemle 80: 48. l.

²⁾ Az arab nyelvjárások köréből ide tartoznak: *Der arabische Dialekt von Mosul und Mardin*. Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft 36. köt. (1882.) 1—53, 238—277. II. 37. kötet (1883.) 188—222. Ugyanazon dialektusra vonatkozik: *Arabische Sprichwörter und Redensarten* (Tübingen, 1878.).

³⁾ *Tunisische Märchen und Gedächte* (szöveg és fordítás) 2 kötet. Lipcse, 1893.

nek megfelelő transscriptióban ismertetett, és melyeknek átírása a maghrebi dialektus tunisi ágának sajátosságait híven mutatja be. Különösen még egy irányban úttörő kísérlettel ér fel Stumme bevezetése e könyvhöz. A közölt költemények versmértéki viszonyaiba alaposan belemélyed és egy új rendszer alapján, melyet ezentul mindenkinek tekintetbe kell vennie, a ki arab népdalokkal foglalkozik, kimutatja, hogy e népköltészetben, melynek ritmusát eddigelé szorosan metrikus schémába nem bírták foglalni valósággal quantitáló versmérték jut érvényre. Ennek schémáit és különösen a régi arab versmértékhez való viszonyát legelőször Stumme mutatta ki.

Minden egyes arab dialektuson belül lényeges különbség mutatkozik a városlakó népség és a sivatagot lakó beduinok nyelvhasználata között. E jelenséget eddigelé legélesebben a szír-arab nyelvjárásra nézve figyelték meg, még pedig első sorban *Wetzstein* (a fent 91. l. 2. jegyz.) említett dolgozatában; azóta *Landberg* gróf, ki a szíriai nyelvjárásra terjedő munkájának sajtó alatt levő második kötetében a szír beduinok nyelvjárását tárgyalja.¹⁾ A maghrebi dialektus körében ugyanezen tünevény mutatkozik, a miről könnyen meg lehet győződni, ha Stumme tunisi gyűjtéseit, melyek a városi lakosság nyelvét tükrözik, egy másik munkájával hasonlítjuk össze, melynek közleményei a Tunis és Tripolis határán tanuló beduinok költészeti világába avatnak be. Azon kiváló fontosságon kívül, melylyel e munka²⁾ a nyelvészre nézve bír, nem utolsó helyen említendő azon nagy érdek, melyet a népies költészetet tanulmányozók körében van hivatva kelteni. E szempontból nem csak tárgya tekintetében bír e gyűjtemény nagy fontossággal, hanem azon kapcsolatnál fogva is, melyet a modern beduin költészet és az iszlám előtti pogány arab poesis között felmutat. A szerző nagy lelkiismeretességre valló tudós bevezetésében minde mozzanatokról számot ad és néhány elmemozdító észrevételével e költészet mélyebb megfigyelésére serkent, sőt a maga körén kívül is világosságot vet azokra a gyűjteményekre, melyek a mai arab beduinok költészete ismeretetésében az ő közléseit megelőzték, nevezetesen régibb időből a *Wallin* gyűjteményeire (l. 91. lap 1. jegyzet), melyek a tulajdonképeni Arabiára³⁾ és újabb időből a Sachau-éira, melyek a mesopotámiai beduinságra

¹⁾ *Proverbes et dictons du peuple arabe. Matériaux pour servir à la connaissance des dialectes vulgaires* par C. Landberg I. kötet. Leiden, 1883.

²⁾ *Tripolitanisch-tunisische Beduinenlieder*. Leipzig, 1894.; francia kiadásban is megjelent.

³⁾ *Probe aus einer Anthologie neuarabischer Gesänge, in der Wüste gesammelt* (Zeitschrift der deutschen morgenländ. Gesellschaft V. köt. — 1851. 1—23. lapjain; VI. köt. 1852. 190—218. 369—378. lapjain).

terjednek.¹⁾ Stumme e gyűjteményén is beigazolja azon rendszert, melyet előbbi munkájában a népies költészet versmértéktani sajátosságaira nézve felállított. Egy függelékben «Glossar» czimén foglalja össze mindazon szótári tanulságokat, melyeket a két munkájában előadott szövegek felmutatnak. Számos oly szóval és szójelentéssel találkozunk itt, melyek semmi egyéb arab nyelvjárásban nem fordulnak elő; nagyban érvényesül e szókincsben a berber nyelvek hatása, mely az északafrikai arabságot minden ponton a legérezhetőbb módon érinti.

A maghrebi dialektus legnyugatibb ágával, a *marokkóival* foglalkozik Socin két munkája. A «marokkói» elnevezés persze nagyon általános meghatározása e nyelvjárásnak. Ezt könnyen belátjuk, ha egy pillantást vetünk Marokko birodalom mappájára. E birodalom 672282 négyzetkilométerre terjed, arab lakossága különféle nyelvű berber kabilok közé van vegyülve. Jó volt tehát e nagy területnek egy speciális részletére korlátozni a kutatást. A Socin-tól (részben Stumme közreműi közöset) kiadott és lefordított szövegek²⁾, leginkább népmesék, gyermekversikék, találós mesék, a marokkói arabság legdélibb kerületéből, a Wáld Szász-t környező népesség köréből vannak véve. Itt az arabság a *Silhuberberek* nyelvének hatását érzi. A közölt szövegek nyelvi becükön kívülváló folklorisztikus anyaggal érnek fel. Érdekes látni, hogy a népmesék tárgyai e délmorokkói népköltészetben mily nagy mértékben azonosak a Grimm-féle népmesékkal. Az összehasonlító mondatkutatás művelői is nagy köszönettel tartoznak Socin-nak, hogy a szövegeket pontos német fordítással kísérte, mely az arabul nem értőket képessé teszi arra, hogy a távol országokból szedett anyagot az általános tudomány hasznára fordíthassák.

A német birodalom gyarmati érdekei is nagy lendületet adnak most a népies nyelvjárásokat ismertető irodalomnak. A legapróbb afrikai dialektusoknak, melyekkel a német gyarmatosító mozgalom érintkezésbe kerül, megírják nyelvtanát és szerkesztenek róla szótárt. *Seidel*, a Deutsche Kolonialgesellschaft titkára, vagy hat, eddig feldolgozatlan dél-nyugati afrikai nyelvnek irta meg gyakorlati nyelvtanát. A mire a múlt századokban a hittérítés szolgált indítól, arra most az emberek anyagi érdekeik előmozdítása szempontjából szánják magukat. Az arab nyelvjárások is belevágnak a német gyarmatosító mozgalom körébe. Zanzibár-

¹⁾ *Arabische Volkslieder aus Mesopotamien* (a berlini akadémia értesítőjében) Berlin, 1889.

²⁾ *Zum arabischen Dialekt von Marokko* (Leipzig, 1893.). *Der arabische Dialekt der Howâra des Wâd Sûs in Marokko* (Leipzig, 1894.). Mindkét munka a szász tudós társaság értekezései során jelent meg.

ban és az átellenben levő partvidéken arabul beszélnek. Mindenki tudja, hogy mennyi politikai érdek kapcsolja a német birodalmat a keleti Afrika részéhez. A gyakorlati érdekeket nagyon ügyesen kötik össze a tudományos haszonnal. Ennek köszönjük, hogy most ezen arab dialektusról is fontos nyelvtudományi tanulmányokkal rendelkezhetünk. A zanzibári arab nyelvjárást helyesebben 'ománi-nak nevezhetjük. Omán-ból, Arabia délkeleti tartományából (fővárosa Maszkat) vándorolt be Zanzibár arab lakossága. Az ománi és zanzibári arab nyelvjárások most is teljesen egyeznek. Lényegesen elütnek a többi dialektustól, oly annyira, hogy az ománi arab csak nagy nehezen bírja megérteni az egyiptomi, a szír, vagy marokkói ember beszédét. E nyelvjárás főbb sajátosságait már 1880-ban ismertette Praetorius¹⁾; a mult évben Reinhardt, Keletafrika legjobb ismerőinek egyike, a berlini keleti szeminárium tankönyvei során (13. sz.) egy terjedelmes munkát adott ki e nyelvjárásról,²⁾ miután ugyanazon sorozathoz Moritz már 1892-ben Zanzibár és Omán nyelvét, ennek írásbeli kifejezése szerint ismertette volt.³⁾ — E tankönyvsorozat («*Lehrbücher des Seminars für orientalische Sprachen zu Berlin*» Spemann kiadásában) általános hozzáférhetőségét, fájdalom, azon rettenetes árak nehezítik meg, melyeket a könyvkereskedésen rájuk szabnak (Reinhardt könyvéért 40 márkát kérnek).

GOLDZIHNER IGNÁCZ.

Studia Sinaitica.⁴⁾

Müller Miksa nem egy ízben panaszkolta el keserű hangon, mily csekély pártfogásban részesítik Angolországban a keleti tanulmányokat. Azt mondta egy alkalommal, hogy a németországi kis szász királyságban is magasabb fokon áll a keleti tudományok méltatása mint a nagy angol államban. Akarva nem akarva mosolyogni kellett az embernek, ha a nagy tudós mindenesetre túlzó panaszkodásának talált fültanuja lenni.

¹⁾ *Über den arabischen Dialekt von Zanzibar. Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft* 34: 217—231. lapjain.

²⁾ *Ein arabischer Dialekt gesprochen in Oman und Zanzibar nach praktischen Gesichtspunkten für das Seminar für orient. Sprachen in Berlin.* (Berlin, 1894.).

³⁾ *Sammlung arabischer Schriftstücke aus Zanzibar und Oman, mit einem Glossar herausgegeben.* Berlin, 1892.

⁴⁾ *Studia Sinaitica.* 4 kötet in 4-o I. köt. XII+131 lap. II. köt. 24+112 lap. III. köt. VIII+138 l. IV. köt. XII+18+18 l. London 1894 (Cambridge University Press Warehouse).

De hát Müller se vonatkozathatja e nyilatkozatát a keleti tudományok jelen állására Angliában. A tudományok nem ott mondhatók virágzóknak, a hol állami vagy társadalmi pártfogás jó módba helyezi a tudósokat és könnyüvé teszi munkájuk teljesítését (és biz' Angliában e tekintetben sincs panasz), hanem talán inkább ott, a hol ily pártfogás hiánya nem rettentí vissza a tudomány emberét önzetlen lelkesedésétől, eszményi céljainak követésétől. A tudomány története tanuskodik róla, hogy legnagyobb műveit nem *buzdítás* segítette elő, hanem nagy lelkek *lemondása* teremtette meg.

De akár igaza van Müllernek a keleti tudományok angol *pártolásáról* ismételve nyilatkozatott ítéletével, akár nem: egyet semmi esetre nem volna lehetséges eltagadni. Művelni tágasabb körökben nem művelik sehol a keleti tudományokat mint azon országban, mely neki is módot nyújtott arra, hogy nagy alkotásait megteremtse és tudományos munkája eredményét *közkinccs*é tegye. Sehol a világon szélesebb körökre a keleti ismeretek iránt tanusított érdeklődés nincsen elterjedve mint éppen Angliában.

Ez ország nagy egyiptologusai meg assyriologusai tudományukról nagy közönségnek tarthatnak előadásokat és hallgatóik között nagy számmal láthatni a tudomány nagy kérdései és eredményei iránt érdeklődő hölgyeket is. S valódi specialitása az angol orientalizmusnak az a példátlan részvétel, melyet tudós nők mutatnak a tudomány ez ága iránt. Korunk tudományos életére nézve jellemző jelenségnek tekinthetjük például, hogy Angolország jeles egyiptologusai között említheti az 1891-ben elhalálozott *Miss Amelia B. Edwards*-ot, ki a szaktudósok között nem mint holmi dilettáns csodabogár, hanem mint velük teljesen egy színvonalon illetékes, valóban teremtő elme foglalta el helyét.

Az utolsó négy évben a szyr irodalom művelői között előkelő helyen találkozunk két angol hölgygyel: *Agnes Smith Lewis* és *Margaret Dunlop Gibson*-nal. A kora özvegyiségre jutott ikertestvérek, kik régóta foglalkoznak a keleti nyelvek tanulmányozásával és elméleti ismereteik mellett a keleti utazásaik révén szerzett gyakorlati nyelvképességgel is dicsekedhetnek (jól beszélnek az arab és görög nyelvet), a Szinai félsziget híres klastromát és annak soká hét pecséttel rejtett régi könyvtárát tüzték ki kutatásaik középpontjául. E kutatásaik eredményei a tudós világban jogos feltűnést keltettek. Mióta Tischendorf Konstantinnak, a híres lipcsei theologusnak és palæographusnak a legnagyobb nehézségek és akadályok között sikerült az úgynevezett *Codex Sinaiticus*-t felfedezni és megszerezni (1861), e rejtélyes könyvtár az ottani barátok növekvő féltékenysége miatt még hozzáférhetlenebbé vált. A két tudós nő felfedezései most úgyszólván egy csapásra megváltoztatták ez állapotokat. Most a

Szinai-klastrom könyvtárának kincseit, legalább tartalmukra nézve, csak úgy ismerjük mint bármely európai könyvesházét.

Legelőször 1892-ben léptek elő (a Londonban tartott orientalista-kongresszus alkalmával) a Sz. Pál levelei régi arab fordításának fényképi mutatóanyáival.*) Ha tudjuk, hogy az Ujtestamentom szövegkritikájában mily nagy szerepük van a régi fordításoknak, könnyen méltathatjuk azon feltűnést, melyet a szövegkritika apparátusának e váratlan meggazdagítása előidézett. De ez időben a hölgyek már egy sokkal fontosabb felfedezésnek is birtokában voltak. Ugyanakkor, midőn az arab Epistolákat találták a Sz. Katalin-klastrom könyvei között, (1892-ki februárban) egy szerencsés véletlen oly felfedezésre segítette őket, a melyhez fogható eddigelé az Ujtestamentom szövegtörténetének terén még alig tűnt fel. Egy régi szyr codexet találtak, mely nem egyebet tartalmaz, mint a négy evangéliomnak a II. századból származó fordítását, tehát egyikét a legrégebb okiratoknak, melyek az U. T. szövegének ellenőrzésére nézve rendelkezésre kerültek.

De nem könnyű szerrel volt e szöveg felismerhető. A codex úgynevezett palimpsestet mutat; a régi szöveg fölé a VIII. században mindenféle kevésbé fontos legendákat írtak; ez újabb szöveg alól csak nagy nehézséggel és az ily célra használt chemiai eljárás alkalmazásával lehetett a régi alapírást helyreállítani. Ez eljárás teljesen sikerült és miután a tudós hölgyek a régi írás fenmaradását fényképezés útján biztosították, Angolország három nagy tudósa, Bensly, Harris és Burkitt, csak nem rég (1894) adták ki e fontos okiratot a cambridgei egyetem költségén.

E fordítás, a mint Nestle a szokásos görög szövegtől való eltérései alapján kimutathatta, régiebb mint Tatianus (170 felé készült) evangéliumi harmoniája, és e régiségével az evangéliumi szöveg alkatának legegésőbb tanui közé tartozik.

E sikerek a hölgyeket a könyvtár rendszeres átkutatására indították. Ki tudhatja, mily kincsek rejlenek még a barátoktól fel nem ismerve a Sz. Katalin hegyén rejtett gyűjteményben? Arra határozták el tehát magukat, hogy a codexeket egyenkint megvizsgálják és katalogust készítenek róluk. Ehez a klastrom főapátjának, Porphyrios érseknek engedélye volt szükséges. Szerencsések voltak, hogy az apátúr felhatalmazta őket az összes codexek megtekintésére és leírására, azon feltétel alatt, hogy munkájukat negyven nap alatt elvégezik és a katalogus másolatát a könyvtár használatára bocsátják.

A hölgyek lelkiismeretesen kihasználták a nekik engedélyezett

*) Lásd «Akadémiai Értesítő» 1892. évf. 641. lapján.

negyven napot. A codexek körül tett első tanulmányaiknak, úgymint a codexek alapján ezentúl eszközlendő részletes kutatásoknak van szentelve a *Studia Sinaitica* czimén megindított gyűjtemény, mely az eddig megjelent négy részzsel még nincsen lezárva.

A munkát annak ajánlják, kinek a multnak szűkkeblű hagyományától eltérő nagylelkűsége nélkül e tanulmányok egyáltalán meg sem indulhatnak, e szavakkal: «τῷ μακαριωτάτῳ καὶ φιλομούσῳ κυρίῳ Πορφυρίῳ τῷ τοῦ Ὁρους Σινᾶ Ἀρχιερεῖ ὑπολήψεώς τε καὶ εὐγνωμοσύνης ἐλάχιστον δεῖγμα προσφέρει ἡσυντάκτης» (csak az egyik testvér beszél itt).

A gyűjtemény eddig megjelent részeiből kettő (I. és III.) a kéziratok katalogusát nyújtja elénk. Az I. 270+3+55 számban 131 lapon a szyr kéziratokét, úgymint egy külön appendixben a görög nyelvüekét. Nem pusztá könyvezímeteket közölnek, hanem sok helyütt, a hol érdekesebb tartalmú codexekről van szó, bővebb szövegg kivonatokat, gyakran még fényképi hasonmásokat is elénk adnak. A kéziratok tartalma legnagyobb részt a bibliai és egyháztörténeti irodalom köréből való. De, a mint alább még visszatérünk rá, a profán irodalom sem hiányozik közöttük.

A nyelvészetet különösen a 94. lapon e czím alatt «*Palestinian Syriac*» csoportosított három kézirat érdekli, a szyr nyelv palesztinai nyelvjárásán szóló *lectionariumok*, melyeknek nyelvtudományi fontosságát Mrs. Lewis nemrég Genfben tartott előadásában tüntette fel.¹⁾

A III. rész a Sz. Katalin-klastrom arab kéziratainak katalogusát tartalmazza 628 számban, míg a II. Sz. Pál levelei arab fordításának diszes kiadását nyújtja. E kötetet egy 22 lapnyi bevezetésben nyelvészeti és kritikai megjegyzések kísérik, a melyek közül a fordítás nyelvhasználatára vonatkozó kimutatások az arab lexikographiához és jelentés tanhoz igen becses adaléket szolgáltatnak.

A «*Studia Sinaitica*» azonban nemcsak a két tudós hölgy munkáinak közlésére van hivatva. Felvételt talál abba más tudósoktól eredő tanulmány is, a mennyiben a gyűjtemény céljaival és rendeltetésével kapcsolatban van, azaz a mennyiben a Sz. Katalin-klastrom kézirati kincsei ismertetéséhez nyújt adaléket.

Az eddig megjelent darabok negyedike *Nestle Eberhard* ulmi tanár, a szyr nyelv és irodalom jeles művelőjének egy dolgozatát tartalmazza. E munka is²⁾ a szinai klastromban felfedezett egy fontos kéziratból indul

¹⁾ L. Jelentésemet az orientalisták X. nemzetközi kongresszusáról, «*Akadémiai Értesítő*», 1894. évf. 697. l.

²⁾ *A Tract of Plutarch on the advantage to be derived from one's ene-*

ki. Ugyanis a klastrom 16. számú szyr kézírata néhány egyházi tractatuson kívül a görög profán irodalom néhány emlékének szyr fordítását tartalmazza, nevezetesen Pythagoras egy beszédét, Lukianos egy értekezését, több plutarkhosi darabot, egy philosophus értekezését a lélekről. Ugyanezen hártycodex tartalmazza végre szyr fordítását Aristides apologiájának a keresztyénség mellett, melyet Rendel Harris már 1891-ben tett közzé.*) A katalogizáló hölgyek e tartalmas kéziratnak különös gondot szentelnek, ismertetése a Studia I. kötetében a 18—38. lapokat foglalja el; a *λόγος Φιλοσόφου τινός περὶ ψυχῆς* teljes terjedelmében van itt kiadva.

A plutarkhosi értekezések szyr fordításainak feldolgozásával foglalkozik Nestle. A tőle ez alkalommal kiadott és fordított értekezés szyr szövege eddigelé semmi európai gyűjteményben nem fordult elő: valóságos *unicum*.

Már régi idő óta számos példán kimutatták, hogy a szyr fordítások mily nagy fontosságúak az eredeti szövegek kritikai megállapítására és helyreállítására nézve. Különösen áll ez a görög irodalom régi szyr fordításairól, melyek a görög szöveg régi hagyományát mutatják föl és így szövegkritikai becsükre nézve a fenmaradt legrégebb kézírati apparátussal érnek fel. *De Lagarde* ez irányban kifejtett munkássága után legújában Ryssel (*Über den textkritischen Wert der syrischen Übersetzungen griechischer Klassiker*, Leipzig 1881) fordított kiváló figyelmet a görög írók munkái szövegtörténetének e tényére és a szövegkritikai hasznára. Vajjon Plutarkhos értekezéseinek a Codex sinaiticus nr. 16-ban található fordításaira is alkalmazhatjuk e tapasztalatot? Kevésbé; még pedig azért nem teljes mértékben, mert a szóban forgó szyr Plutarchos nem is annyira fordítását mint átdolgozását adja a görög munkáknak. A szyr fordítók egyebekben a szó szerinti fordítás legszolgaiasabb módját szokták alkalmazni. E fordítások révén a szyr nyelv egész jelleme megváltozott. A sémiségben és így a szyr nyelvben sem találjuk a logikai kategóriák árnyalatait oly változatosan tükröző particulákat; az absztrakt fogalmak kifejezésére sem alkalmasak e nyelvek. A fordítók csakis az eredeti nyelven elkövetett száz meg száz-féle ficzimitás által juthattak oda, hogy a szyr nyelvet a philosophia organumává és közvetítőjévé képesítsék. Nem is volt náluk, úgy mint nálunk, orthologiai mozgalom, mely a fordítóktól elkövetett nyelvújítás elé gátat vetett volna.

mies. The Syriac version edited from a MS. on Mount Sinai, with a translation and critical notes; by Eberhard Nestle Ph. D., Th. Lic.

*) *The apology of Aristides, edited and translated, Texts and Studies ed. by Robinson I. Cambridge University Press 1891).*

A szóban forgó Plutarchos-fordítások azonban, mint már mondtam, nem szó szerinti tolmácsai Plutarchos szövegének. A fordító nem azon czéllal tette át szyr nyelvre, hogy a görög nyelvet nem értők a Plutarchos eszméivel szyr nyelven ismerkedjenek meg, hanem azért, hogy a benne előforduló ethikai tanításokkal megismerkedjenek, még pedig keresztyén szempontból. Inkább átdolgozása, alkalmazása Plutarchos munkájának, semmint fordítás. A szyr fordító a görög mythologiai vonatkozásokat, a pogány eszmekörre valló részleteket vagy teljesen mellőzte vagy pedig keresztyén értelemben módosította. Az idegen ízü tulajdonneveket is, melyek a szyr ember szempontjából érdekekkel nem bírhattak, egyszerűen elhagyta, és általános névszókkal helyettesítette: «egy király», «egy bölcs» stb. «Midőn ily jellemüknél fogva — úgy mond Nestle — a szyr szövegek a philologusra nézve, ki inkább gyönyörködik a régi szövegek szó szerinti fordításában, kevésbé tanulságosak, annál érdekesebbek abból a szempontból, hogy a görög philosophia és a keresztyén erkölces tan között levő kapcsolatot mutatják fel.»

N. a szöveg és fordítás elé bocsátott bevezetésben nagyon tanulságos nyelvészeti észrevételeket közöl a szöveg alapján. E megjegyzések részint a nyelvtanra, részint a lexikonra vonatkoznak. A szyr nyelv lexikographiája mindeddig még csak készülöben van. Minden új szöveg újabb tanulságokat szokott nyújtani a szók használatára nézve. A kiadó azon volt, hogy e szövegekből is szorgalmasan kivonja a belőlük meríthető új lexikographiai adatokat. Azonkívül pedig (XV—XVIII lapokon) «*Index of some Syriac words with their Greek equivalents*» című fejezetben is igen hasznos szótári adalékot nyújt.

Az egész gyűjtemény a cambridgei University Press gyönyörű betűvel van nyomtatva és nagyszámú hasonmás tábláival valódi díszére válik a kiadó egyetemnek, mely ez idő szerint Angliában a keleti philologia művelésében az első helyre küzdi fel magát és szabad szellemével mindinkább veszélyes vetélytársául mutatkozik Oxfordnak.

GOLDZIEHER IGNÁCZ.

A német nyelvjárások.

Ferdinand Mentz. Bibliographie der deutschen Mundartenforschung. (Sammlung kurzer Grammatiken deutscher Mundarten. Band II.) Leipzig, Druck und Verlag von Breitkopf & Härtel. 1892.

A német nyelvjárások irodalmának e kimerítő bibliographiája egyik bevezető kötete annak a nagyobb szabású gyűjteménynek, mely — Bremer Otto szerkesztésében — a német nyelvjárásokat fogja terjedelmes monographiákban tárgyalni. A gyűjtemény első kötetéről (*Deutsche Phonetik von Otto Bremer*), mely phonetikus bevezetés a német nyelv-

járások tanulmányozásához, más alkalommal fogok részletesebben zólni. A tervbe vett harmadik kötet (*Deutsche Mundartenkarte mit Text von Otto Bremer*) a német nyelvjárások térképét fogja tartalmazni. E három bevezető kötethez fognak csatlakozni az egyes nyelvjárások leírásai.

A czímben említett kötet összeállítja a német nyelvjárásokról szóló egész irodalmat a XVIII. század elejétől az 1889. év végéig, csakis azokat a munkákat sorolva el, melyek valamely nyelvjárás grammatikájának legalább egy részletét tárgyalják; elhagyta azonban a szerző a pusztá szövegközléseket s a tájszóláson irt irodalmi termékeket. A nyelvjárások osztályozása, melyet e könyv követ, Bremer munkája. Az egész német nyelvterületet négy nagy nyelvjárás csoportra-osztja; ezeken belül sorolja el a főbb nyelvjárásokat. I. *Felnémet nyelvjárások* (Oberdeutsche Mundarten), ide tartoznak: 1. az alemán és sváb nyvjok, 2. a bajor-osztrák nyvjok. II. *Középnémet nyelvjárások* (Mitteldeutsche Mundarten), ide tartoznak: 1. a frank nyvjok, 2. a thüringi és felső szász nyvjok, 3. keleti középnémet nyvjok. III. *Északnémetországi nyelvjárások* (Norddeutsche Mundarten). IV. *Alnémet nyelvjárások* (Niederdeutsche Mundarten), ide tartoznak: 1. alsó frank nyvjok, 2. alsó szász nyvjok, 3. keleti alnémet nyvjok. Ez osztályozás bővebb magyarázatát bizonyosan a készülő harmadik kötet fogja nyújtani.

Bennünket e kötetben első sorban a magyarországi német nyelvjárások érdekelnek, és pedig két szempontból. Egyrészt kétségtelen, hogy a magyar nyelv német elemeit kutatva, főleg a hangalak magyarázatában, ezek a német nyelvjárások nyújthatnak legtöbb felvilágosítást; másrészt szintén a magyar nyelvtudomány feladata, hogy kutassa és kimutassa azt a hatást, melyet a magyar nyelv a Magyarországon élő németek nyelvére gyakorolt. Csakhogy a német nyelvjárásoknak ilyenmű vizsgálata szempontjából eddigelé alig történt még valami. Egyáltalán — mint e könyv legjobban tanúsítja — a Magyarország területén lakó németek — az erdélyi szász nyelvjárások kivételével — a legmostohább elbánásban részesült.

A magyarországi német nyelvjárásokat három csoportra kell osztanunk; külön önálló területként válnak ki az erdélyi és a felső magyarországi, különösen a szepesi szászok, végül az ország többi részén elszórt német telepek nyelvjárása. Az erdélyi szászok nyelvjárását könyvünk a középnémet, szorosabban a moseli frank nyelvjárások közé sorolja; s e nyelvjárásoknak elég bő irodalmuk van (815—878. számok). Az északmagyarországi nyelvjárások a keleti középnémet nyvjokhoz tartoznak; a rájuk vonatkozó irodalom (1027—1039. sz.) alig egyéb, mint Schröer K. J. dolgozatai, melyek a bécsi tud. akadémia évkönyveiben jelentek

meg. A Magyarország többi részén elszórt német községek nyelve, egy kalap alá fogva, a bajor-osztrák nyvjok közt foglal helyet; pedig, mint a telepítések története is bizonyítja, nagyon különböző vidékről került ki az alföld és a Dunántúl német lakossága. Azonban e nyelvjárások irodalma jóformán semmi. Csakis három dolgot említ könyvünk; ezek között van az én dolgozatom is (Aussprache des Schriftdeutschen in Ungarn, Phon. Stud. II.), a mely azonban nem tekinthető nyelvjárás-tanulmánynak. Nem hagyhatom végül szó nélkül a szerzőnek azt a botlását, hogy a Bánságot, úgy látszik, külön osztrák tartománynak tekinti, a mennyiben Magyarországtól elkülönítve tárgyalja (*Sprachinseln im Banat*), épúgy, mint pl. a krajnai és bukovinai nyelvjárászigeteket.

BALASSA JÓZSEF.

Szláv szavainkról.

A szláv szók a magyarban. Á s b ó t h O s z k á r - t ó l. Budapest, 1893. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XVI. III. sz.)

Hasznos szolgálatot tett a hazai nyelvtudománynak Á s b ó t h, mikor a nyelvünkbeli szláv jövevényszók hangtanából következtetést vont átvevésük korára. A jövevényszók hangteste igen sokszor kormeghatározó. A ném. *pflanze* < lat. *planta*, ném. *pforte* < lat. *porta*, ném. *pflug* < ószl. *plugъ* korábbi átvételek, mint a ném. *pein* < lat. *poena*, ném. *pilgrim* < lat. *peregrin(us)* stb., mert az elsőkön végrehajtott a lautverschiebung; az utóbbiak tehát a lautverschiebung letűnte után kerültek bele a németbe. Ép így áll a kérdés a ném. *kiste* < lat. *cista*, ném. *kirsche* < lat. *cerasus* stb. szavakkal, szemben a ném. *zins* < lat. *census* félékkel, mert a latin *c: e, i* előtt körülbelül a hetedik századig *k*-nak hangzott. Ép így, legalább negative, megmondhatjuk, hogy a cseh *galiba* stb. szavak csak a XIII. század után kerültek be a csehbe, mert ha előbb meglettek volna, a *g: h* hangtani változáson okvetlen keresztül mentek volna. — A jövevényszók hangtestéből tehát igen is lehet következtetni a korra, sőt e következtetések sokkal többet bizonyítanak, mint az egyes szavak nyelvemlékbeli első előfordulása. — S ez a jelenség természetes kapcsolatban van a hangtani változások történetével. Jól mondta Holzmann: «Erleiden einige laute eine veränderung, so werden dadurch alle worte berührt, an denen jene laute theil haben und so können solche veränderungen eine sprachzeit von der anderen scheiden» (Zeitschr. für Völkerps. 4: 320). — De tovább megyek. A jövevényszó hangtestéből, jelentéséből sokszor meg lehet ismerni az átadó nyelvjárást is. A új Tsz. *czóp* szavában (hajfonadék, varkocs Hétfalu) az *egy p* hang mutatja, hogy ez csak is az erdélyi szászság adománya, mert a *pf* végű szók e nyelvjárásban a legtöbb esetben *p*-re vég-

zödnek (v. ö. erd. szász *zöp* < ufn. *zopf* Fromman Die deutschen Mundarten 5: 363. 364). — A Fertő mellékén *kóter*-en nemcsak börtönt, hanem kalitkát is értenek, a *hová* pl. a baromfit csukják. S ez a jelentés mutatja, hogy e szavunkat csak is az osztrák nyelvjárásból vehettük, mert ott a *kotter*: hundsstall stb. jelentésben járatos (Lexer Kärnt Wb.).

S ha most már figyelmünket a szláv nyelvekből került jövevény-
szók felé fordítjuk, látni fogjuk, hogy szláv szavaink egy részét egyetlen egy ma élő szláv nyelvből sem fogjuk tudni megfejteni. Ellenben ha az ószlovénhez fordulunk, sok kétes dologra megkapjuk a feleletet. Ásbóth értekezésének fénypontja, 'Az ószlovénből történt átvételek kora és a hangtani kritériumok' című fejezet. Ebből okulást nemcsak a hazai tudomány, de a szlavisztika is meríthet.

Az értekezés első fejezete az ó-szlóven nyelvről szól. A szerző elmondja, hogy eddig nem igen szóltak ahhoz a kérdéshez, milyen szláv nyelvből vettük mindjárt a honfoglalásra következő időkben azt a sok szláv szót, mely a nemzet közkincsévé lett. A magyar nyelv bizonyítja, hogy abban a nyelvben, a honnan mi merítettünk, a *st*, *zsd*, *Ń* (*ę*, *ą*), *ѣ* *ь* megvolt teljes fejlettségében ép úgy, mint akár az ószlovén nyelvemlékek nyelvében. Erre a körülményre támaszkodva állította föl Kopitar, s védte utána Miklosich a pannóniai elméletet. Ásbóth e nyelvet csak 'identifikál'-ja az ószlovénnel s így megengedi, hogy talán az itt beszélt szláv nyelv csak dialektusa volt az ószlovéennek. — Ebből az 'identifikálás'-ból annyit látok, hogy Ásbóth nem tartja valószínűnek a pannóniai elméletet. De kérjük, van-e a magyar nyelvben bizonyosság arra nézve, hogy ez nem ugyanaz a nyelv, a mely az ószlovén nyelvemlékekben őrződött meg; kérjük, hogy van az, hogy szláv jövevény-szavaink jó része csakis úgy fejthető meg hangtanilag kifogástalanul, ha a nyelvemlékekben megőrzött ószlovén nyelv adataiból indulunk ki. Ásbóth igen helyesen mondja, hogy ha csak valami különös körülmény nem teszi az ellenkezőt szükségessé, mindig az ószlovén, tehát a nyelvemlékek megőrizte nyelv alakjaiból induljunk ki. S így haladva csak ugyan a legtöbb esetben meg is kapjuk a helyes magyarázatot. Sok pro, és sok contra érvet lehet fölhozni az ószlovén nyelv hazájára, de a magyar nyelv kétségtelen bizonyossága, hogy mi az ószlovénből vettük szavainkat, a melyekért persze, mellesleg megjegyezve, nem mentünk Szaloniki környékére. — Addig tehát, míg a magyar nyelvből nem tudunk bizonyosságot, hogy az itt beszélt nyelv más nyelv, vagy talán dialektusa volt az ószlovéennek, nincs ok az eltérő föltevésre.

Nem tartom egészen helyesnek, hogy az irracionális hangzókat Ásbóth a Miklosich-féle átírással adja. A *ѣ* helyett *ü*, a *ь* helyett *ï* a magyar nyelvész előtt úgy tűnik föl, mintha az egyik rövid *u*, a másik

rövid *i* volna. Miklosich jelzése ellen már Hattala és Böhtlingk is fölemelte szavát; leghelyesebb, ha e ,halbovcal'-okat a transcriptionál cyrill jegyükkel írjuk, a mint Jagič V. teszi. — Az első fejezethez még csak azt jegyzem meg, hogy nem ártott volna itt is megemlíteni, hogy az újszlovén nyelv nem egyenes örököse az ószlovénnek (V. ö. Volf: Kiktől tanult a magyar írni-olvasni? az ószlovénnek egyenes örökösében, az újszlovénben' stb. 29. lap). Az elnevezés Kopitar-Miklosiché, kik szlovén létükre mintegy hazafias ügyet védték vele.

A második szakaszban a szerző nagy elmeélel, szigorú kritikával ír az ószlovénből vett jövevényszókról, s hangtani kritériumaikról. Nem ártana e szakaszt az *Archiv für slavische Philologie* lapján is közzé tenni, sok okulást meríthetne belőle a szlavisztika. Lényeges megjegyzésem e szakasz ellen nincsen. De nem írom pl. alá, hogy a *keddet* egyszerűen lefordítottuk a szláv szóból. Hisz ugyanezt megtehettük volna akkor a *szerda*, *csütörtök*, *péntek* szavakkal. A 11. lapon levő példák közt nem tartom bizonyító erejűnek a *csuda*, *csoda* (< ószl. *čudo*) szót, mert az *o* hang nyiltabbra válásának az is lehet az oka, hogy a magyar szóvégén a nyíltság második fokán álló rövid hangzót meg nem tűr. Ezért váltak a végüekké az ol. *pallio*, *torso* stb. — Ki kell emelnem a *lencse*, *szerecsse* szavak magyarázatát, a melyek Jagičsal szemben igen helyesen vannak magyarázva. Miután a szerző felsorolta és megrostálta mindazokat a magyar szavakat, a melyekből a *st*, *zsd* hangokra vonatkozólag következtetést vonhat, áttér az orrhangú hangzókra. Itt nem tartom egész helyén valónak, hogy Szarvasnak annyira neki támad a *rend* és *roncsika* miatt. A ki a szláv nyelvészetnek csak az elemeit ismeri, az előtt világos, hogy Szarvas tévedett. Nehéz kérdés eldönteni, mikép hangzott az \bar{m} (a) az ószlovénben (v. ö. Jagič. Wie lautete \bar{m} bei den alten Bulgaren? Archiv III.). E tekintetben a magyar nyelv történetéből — véleményem szerint — döntő bizonyosság a rövid hangok nyiltabbra válása, s teljesen egyet érthetünk Ásbóthtal, ki azt mondja, hogy az ószlovén \bar{m} (a)-nak a magyarban rendszeren *on*, *om* felel meg, de kimutatható, hogy ez régibb *un*, *um*-on alapul. — A *múka* szó nem valószínűtlen, hogy újabkori átvevés, bár a szó előfordulása (Hetés Nyr. 2: 322: ,nem birgyák e a *mukát* maguk') megengedi, hogy az újszlovénből került (v. ö. újszl. *moka*, de *müoka* ,mehl' Archiv VIII.), s első hangzója talán a *munka* hatása alatt vált *u*-vá. Különben Ásbóth magyarázata is megállhat. A *pók* szót újabkori átvevésnek tartom (v. ö. szerb. *pauk*, cseh *pavouk*, újszl. *park* t. *pavúk*) s nem tartom valószínűnek, hogy úgy vesztette volna el a nasalisát, mint a *péñz*: *píz* féle szavak. — A *putnok* magyarázatánál megerősíthetem abbeli nézetét, hogy a t. *putník* csakis utast jelent, ellenben nem adhatok neki igazat a *bojník* szór avonatkozólag,

mert a t. *bojnúk* (Szarvas, Békés megye; v. ö. egy dalban «*bojnúk bojuje*») ,harcos'-t is jelent, bár gyakoribb a ,zsvány, betyár' jelentése.

Az ószlovén nyelv harmadik fősajátsága: az irracionális hangzók (ѣ, ѥ) kifejlett, szabályos használat. E hangzók szótagképzését kétségbe vonni nem lehet, valamint azt sem, hogy a szláv apostolok korában két külön hang voltak, mert különben nem használtak volna jelelésükre két külön jegyet. — Két magyar adat még bizonyítja is Ásbóth szerint (*popu* 1229-ből, *cerufa* 1193), hogy a magyarok a ѣ-ban u-féle hangot hallottak a szóvégén. — Nagyon egyetérttek Ásbóthtal, mikor azt mondja: «Mi legfőbb lehetségesnek mondhatjuk, hogy a magyarok az ilyen szláv szók végén még valami hangzófélét hallottak, mely hasonlított ahhoz a nemsokára eltűnt tompa hangzókhoz, melyeket a most mássalhangzóra végződő magyar szók végén is ejtettek'. A két sovány adatra valóban nem lehet semmit sem építeni először mert igen késeiek az irracionális hangzók élete szempontjából, másodszer mert a legtöbb valószínűség szerint analogiás alakulások. Föltűnő, hogy mind a ѣ, mind a ѥ szóvégén a magyarban mindig elesik (v. ö. *galamb*: ószl. *goląbъ*; *kakas*: ószl. *kokošъ*; *kalács*: ószl. *kolačъ* | *ablak*: ószl. *oblokъ*; *abrak*: ószl. *obrokъ*; *abrosz*: ószl. *obrusъ* stb.). Sehhol semmi nyoma, hogy e hangzót szóvégén a magyarok hallották volna, s ha már okvetlen «identifikál»-ni akarjuk a velünk érintkezett s nagy részt közénk olvadt szlávok nyelvét, talán éppen itt találunk egy dialektikus vonást, a mely e nyelvet az ószlovéntől megkülönbözteti. Talán e nyelvben hamarabb tűntek el a szóvégéről ez irracionális hangzók a kiejtésben. A legkevesebb bizonyíték tehát a szláv szók régiségére épen az irracionális hangzókából vonható. — Az értekezés több helyén előfordúl az a kijelentés, hogy mi sem ebből, sem abból a szláv nyelvből (újszlovénből, csehéből, lengyelből, tótból) nem vettünk át szavakat. Igaz, hogy a szerző oda teszi, hogy a közmagyarra egyáltalában nem vagy alig volt e nyelveknek hatása. Csakhogy nagyon nehéz megmondani, hogy egy-egy ma kihalt szó pl. közmagyar vagy tájszó volt-e. A Besztercei és Schlägli szójegyzék *kotergart*-ja pl. a csehéből magyarázható meg legjobban, s végső alakja a lat. *quadrigale*. Mint elvet teljesen igaznak ismerem Behaghel szavát, mikor azt mondja: ,Die Berührung zweier Sprachen findet nicht immer und überall auf die gleiche Weise statt. Sie kann herbeigeführt werden durch unmittelbaren periodischen Verkehr ihrer Vertreter, sei es dass zwei Völker grenznachbarlich bei einander wohnen, sei es, dass die Angehörigen eines Stammes sich auf dem Gebiete eines andern angesiedelt haben oder auch nur gelegentlich in Kriegsfahrten das fremde Gebiet über ziehen'. Nem mondom, hogy Ásbóth a priori mondta ki nézetét; inkább hiszem, hogy teljes meggyőződése hosszas szláv tanulmányai

alatt, de talán nem okolta meg eléggé. A magy. *pisztráng*-ot hosszú *á*-ja miatt «talán» a lengyelből származottnak gondolja maga Ásbóth is.

Az utolsó fejezet Miklosich és a magyar nyelvészekkel foglalkozik. Elmondja, mennyire megtévesztették nyelvészeinket néha-néha Miklosich munkái. A *gát* szónál azonban a cseh *g : h* változására nem mondhatjuk oly apodictice, hogy a XII. században a cseh *g* már mind *h* volt. Legelső adat erre egy 1199-ből való oklevél, s Jireček mélyebb kutatás után arra az eredményre jut, hogy 1170 körül lép föl e változás a nép nyelvében s körülbelül hat évtized alatt föltűnő gyorsan hajtódik végre. A teljes kifejlődés tehát körülbelül a XIII. század elejére esik (Alter des czechischen *h* für *g*. Archiv 2 : 333—336). — A *padmaly s lapu* szavaknál Ásbóth meggyőzően ír, s azt hiszem, megállapítását végleg elfogadhatjuk. — Az értekezés végén azt az örvendetes dolgot olvasunk, hogy a szerző Miklosich értekezését egy újjal fogja helyettesíteni. Vajha minél hamarébb létre jönné, mert bizony Miklosich ránk vonatkozó értekezése elavult. — A szláv jövevények teljes kimutatására senki sem hivatottabb nyelvészeink közt Ásbóthnál.

MELICH JÁNOS.

Helyhatározó demonstratív elemek.

Az urali nyelvek helyhatározói demonstratív elemei. Dr. Giesswein Sándor rendes tagtól. Budapest, 1894. A Szent-István-társulat tud. és irod. osztályának fölolvasó üléseiből.

Giesswein Sándor dr. 29. lapon igyekszik mindazt elének tárnai, a mit a helyhatározók demonstratív elemeire az «urali» nyelvekben talált. A munka tulajdonkép az ugor összehasonlító grammatikához egy fejezettel akar járulni, s ebben a szándékában dicséret illeti meg a szerzőt. A kivétel azonban meglehetősen messze elmarad a kitűzött szándéktól. A művecskéből úgy látjuk, hogy a szerző úgyszeretettel foglalkozik az ugor nyelvekkel, de egy-egy esetleges véletlen dologra végtelenül sokat akar építeni. Szemükre lobbantja a nyelvészeknek, hogy mért nem vonnak következtetéseket akkor is, ha az urál-altaji, indogermán és hamitoszemita nyelvcsaládok közt analog jelenségekre akadnak. A szerző előtt, úgy látszik, egy ós nyelv lebeg, a melyből szétválás folytán vált ki a három fő nyelvcsalád. Helytelenítem a szerzőnél az «urali» nyelvek elnevezést, mert rajta az ugor nyelveket érti. Nem értem, mért jelöli a vonal fölött *e* és *o*-val a határozatlan magas, illetve mély hangot, mikor erre általánosán elfogadott helyes jelölésünk van. Az *ó* jelölése azt a benyomást teszi, mintha *e* határozatlan hang *e*, *o*-féle volna. Értekezésében három helyhatározói demonstratív elemet tárgyal : a *t*, *n* és *l* csoportot. A szóvégi *tnála* egyszer *z*-vé változik, másszor ugyanabban a hangtani helyzetben megmaradhat *t*-nek. Nem akarunk hosszasan foglalkozni e különben figyelemre méltó tanulmánnyal; szerzője a tárgyára vonatkozó *m a g y a r* irodalmat ismeri, csak az a kár, hogy igen hamarosan következtet messzemenő dolgokat egy-egy jelenségből. Művét szigorú kritikával kell fölhasználni annak, a ki okulást akar belőle meríteni.

MELICH JÁNOS.